

Ewa Korpysz, Krzysztof Korpysz

Przedstawienia aniołów w dekoracjach sakrariów na terenie Europy Zachodniej, Polski i Ziemi Lwowskiej w XV i XVI w.

Ewa Korpysz, dr Krzysztof Korpysz

Representation of angels as a decorative motive in wall tabernacles in Western Europe, Poland and Lviv area in 15 and 16 century

The presence of angels plays an important role in the wall tabernacles iconography. In the centuries 15 and 16, this motive is very common and popular in Western Europe, in particular in Italy, Hungary, but also Poland and Ukraine. The angels motive in the wall tabernacles is associated with the Bible, it expresses ideological content and has a symbolic meaning.

Keywords: angel, biblical symbols, tabernacle, sculpture, Renaissance

Ева Корпysz, Кшиштоф Корпysz

Зображення ангелів у декорації стінних кивотів у Західній Європі, Польщі та на Львівщині в XV–XVI ст.

Досліджені фігури ангелів в іконографії стінних кивотів, популярних у XV–XVI ст. у Західній Європі, особливо в Італії, Угорщині, а також у Польщі та на Львівщині. Тема ангелів у кивотах пов'язана з Біблією, висловлює ідейний зміст і має символічне значення.

Ключові слова: ангел, біблійні символи, кивот, скульптура, ренесанс

Szczególna rola tabernakulum jako domu Bożego była podkreślana poprzez dekoracje, wyrażające określone treści ideowe. Wśród nich wyjątkowe miejsce zajmują figury aniołów¹. Umieszczanie wyobrażeń aniołów w pobliżu Najświętszego Sakramentu wynikało z ich mistycznej obecności w liturgii, z funkcji, jaką pełniły w Ofierze i szczególnej roli w historii Zbawienia². O posłannictwie aniołów mówi zarówno Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu, przekazy apokryficzne jak też patrystyka. Istoty anielskie nieustannie oddają cześć Bogu i są stale obecne w całym życiu Chrystusa³. Towarzyszą Mu od momentu Wcielenia, zapoczątkowującego królestwo Boże na Ziemi, czuwają przy Narodzeniu⁴, są świadkami Wniebowstąpienia⁵, zwiastują Zbawienie i zapowiadają powtórne przyjście Jezusa⁶. Jego powrót odbędzie się w asyście aniołów⁷. Pojawią się one u boku Chrystusa na Sądzie Ostatecznym⁸. Istoty anielskie są też stale obecne w życiu Kościoła⁹. Dlatego też w dekoracjach sakrariów anioły są przedstawiane w pozach i gestach wyrażających cześć dla Chrystusa obecnego w Sakramencie. Jednocześnie ich wizerunki umieszczane w miejscach przechowywania Eucharystii wskazywały wiernym zgromadzonemu w świątyni uwagę na Jego bliskość i ułatwiały adorację.

Fot. 1. Sakrarium w kościele św. Wojciecha w Starym Wiśniczu, 1544

Początki przedstawiania aniołów w tabernakulach sięgają gotyku międzynarodowego. Wczesnym przykładem jest sakrarium w krypcie katedry w Fiesole (pocz. XV w.), w którym sportello flankują dwie postacie aniołów ze złożonymi rękami, zwrócone do siebie¹⁰. W nowożytnych sakrariach anioły stanowią motyw niezwykle częsty. W Italii piętnastowiecznej występują niemal w każdym sakrarium i towarzyszą znacznej liczbie wolno stojących cyboriów w kształcie tempiett.

Wśród przedstawień aniołów najbardziej rozpowszechnione były ich wizerunki ukazane w formie małych, uskrzydłych główek. Rozmieszczane pojedynczo lub po kilka w różnych miejscach sakrarium: wokół sportella, w przyłączach arkad, często w zwieńczeniu, asystując postaci Boga Ojca, tworzyły niekiedy całe chóry anielskie. Ich wyobrażenia nawiązywały do wizerunków serafinów i cherubinów¹¹. Jako motyw bardzo popularny, wykorzystywany również w dekoracjach innych elementów wyposażenia wnętrz sakralnych – nagrobków, ołtarzy i detali architekto-

Fot. 2. Sakrarium w kościele św. Piotra i Pawła w Sancygniowie, 1590

nicznych, uskrzydłone główki aniołów pełniły funkcję niemal czysto ornamentalną. W skromnej ikonografii sakrariów z terenu Polski i Ziemi Lwowskiej wyobrażenia takie odgrywały dość istotną rolę, zastępując całopostaciowe przedstawienia aniołów, które były ukazywane rzadziej. Uskrzydłone główki anielskie występują pojedynczo lub w większych zespołach w sakrariach w Dobromilu (Ziemia Lwowska), Gdowie, Starym Wiśniczu (fot. 1), i Sancygniowie (Małopolska) (fot. 2), oraz Kole, Koźminie i w Kostrzynie (Wielkopolska).

Znacznie większe znaczenie miały przedstawienia całopostaciowe. Ukazywano je zwykle parami lub w większej liczbie w zróżnicowanych pozach i gestach. W Italii, w sakrarium, wykonanym przez Donatella dla bazyliki San Pietro w Rzymie (1432–1433, dziś w Cappella dei Beneficiati) (fot. 3), anioły zostały wyobrażone na cokole na zewnątrz edykuli jako dzieci stojące po bokach drzwi, za którymi przebywa Chrystus¹². Ich pozy są dość swobodne: są to ruchliwe postacie zdające się prowadzić ożywioną rozmowę i tylko ręce złożone do modlitwy lub skrzyżowane na piersiach wskazują na adorację Najświętszego Sakramentu, w pobliżu którego się znajdują. Z kolei w sakrarium Mina da Fiesole z kościoła Santa Maria in Trastevere (1471) (fot. 4) anioły otaczają sportello, które przyjęło formę tabernakulum niesionego przez nie w procesji. Postacie zdają się wychodzić w tanecznym ruchu z pomieszczenia.

Fot. 3. Sakrarium w Bazylice św. Piotra w Rzymie, Donatello, 1432-1433

W przeważającej większości tabernakulów ściennych anioły stoją we wnęce sakrarium, po obu stronach sportella, lub nadchodzą czy nadbiegają z rękami złożonymi, skrzyżowanymi lub splecionymi na piersiach. W sakrariach z niszą perspektywiczną anioły wyłaniają się z arkad w bocznych ściankach a niekiedy schodzą do wnętrza po schodach w modlitewnym skupieniu. W ten sposób ukazali anioły Bernardo Rossellino w tabernakulum we florenckim Sant'Egidio (Ospedale di Santa Maria Nova, 1450) i Antonio Rossellino w Santa Chiara, również we Florencji (ok. 1468, dziś w Victoria and Albert Museum w Londynie). U Desideria da Settignano w San Lorenzo (1460–1462 r.) roześmiane postacie z rękami złożonymi na piersiach zbiegają tłumnie do pomieszczenia przed drzwiami tabernakulum. Podobne przedstawienia spotykamy w Rzymie: np. w San Marco (Mino da Fiesole i Giovanni Dalmata, lata 70. XIV w.), San Giovanni dei Genovesi (Andrea Bregno, ok. 1480 r.), Santa Francesca Romana, Santa Maria in Monserrato (Luigi Capponi, k. XV w.). Tradycje takich

Fot. 4. Sakrarium w kościele Santa Maria in Trastevere w Rzymie, 1471. Mino da Fiesole

przedstawień kontynuowali artyści florenccy również poza Italią, m.in. w kościele św. Emerama w Nitrze (1492–1498), kościele parafialnym w Peszcie (dwa sakraria, powstałe w latach 1503–1507)¹³ (fot. 5) i katedrze w Pécsu (1505–1510)¹⁴ (fot. 6).

Na terenie Rzeczypospolitej przedstawienia aniołów w dekoracjach miejsc przechowywania Najświętszego Sakramentu pojawiły się za sprawą artystów włoskich. Motyw ten zastosował jako pierwszy Gianmaria Mosca zwany Padovano, artysta przybyły z Padwy na dwór króla Zygmunta I. Ozdobił on wizerunkami aniołów tabernakulum w formie ołtarza, przeznaczone do kaplicy biskupa Tomickiego w katedrze krakowskiej (1533–1536, zachowane dziś szczątkowo) (fot. 7), oraz monumentalne sakramentarium w kościele Mariackim w Krakowie (we współpracy z artystą florenckim Santim Guccim, 1552–1554)¹⁵ (fot. 8). W obu tych dziełach pary aniołów adorują Eucharystię umieszczoną w cyborium o kształcie okrągłej świątynki – tempietta, umieszczonej w niszy. Anioły zostały przedstawione w ruchu, jako nadbiegające, z rękami skrzyżowanymi na piersiach lub złożonymi do modlitwy.

Fot. 5. Sakraria w kościele parafialnym w Peszcie, 1503-1507.

Fot. 6. Sakrarium w katedrze w Péscu, 1505-1510

Fot. 7. Anioły z sakrarium w katedrze w Krakowie, 1533-1536. Padovano

*Fot. 8. Anioły z sakrarium w kościele Panny Marii w Krakowie, 1552-1554.
Padovano i Santi Gucci*

Fot. 9. Sakrarium w kościele Przemienienia Pańskiego w Dobromilu, 4. ćw. XVI w.

Natomiast dziełem rodzimego rzeźbiarza, być może pracującego we lwowskim warsztacie Sebastiana Czeszka, jest niewielkie sakrarium w Dobromilu na Ziemi Lwowskiej ściśle nawiązujące do wzorów florenckich i rzymskich (4. ćw. XVI w.)¹⁶ (fot. 9). Zostały w nim przedstawione anioły adorujące, stojące wewnątrz półkolistej niszy, po bokach sportella. Figury ulegały wielokrotnym przekuciom, stan ich zachowania odbiega od pierwotnego, dlatego trudno je ocenić obiektywnie. Proste i statyczne postacie zdają się być rzeźbione nieporadnie, ich fizjonomie zostały słabo zaznaczone.

Anioły przedstawiane w dekoracjach sakrariów nie tylko występowały w chórach, czy jako pojedynczy adoranci, ale sprawowały też inne, ważne funkcje podkreślające rangę Najświętszego Sakramentu, a oznaką tego były towarzyszące im przedmioty. Ciekawym, ale rzadkim przedstawieniem są anioły trzymające kadzielnice, którymi okadzały drzwi tabernakulum. W Rzymie motyw ten pojawił się w kościele San Marcello al Corso (k. XV w.). (fot. 10).

Fot. 10. Anioły z sakrarium w kościele San Marcello al Corso w Rzymie, k. XV w.

Zapalona świeca symbolizuje Chrystusa. Anioły w Santa Croce we Florencji (Mino da Fiesole, 1473–1474), zbliżają się do sportella niosąc długie kandelabry. Podobnie w sakrarium fundacji proboszcza Nagyrévi ego w kościele farnym w Peszcie (1503–1506), gdzie wychodzą z lichtarzami z bocznych nisz (fot. 5). W Nitrze, w tympanonie nad sportellem, anioły klęczą ze świecami przed kielichem z hostią. Natomiast w rzymskich tabernakulach w Santi Quattro Coronati, (po 1480) i bardzo do niego podobnym z Santa Maria del Popolo (1501, warsztat Andrei Bregno, dziś w zbiorach Bode Museum w Berlinie,) anioły wprawdzie nie trzymają świeczników w rękach, ale te sprzęty są ustawione u ich stóp, poniżej sportella.

Anioły trzymające światło pojawiły się też w sakrarium w Dobromilu. Postacie ustawione po bokach niszy trzymają w dłoniach przedmioty o wydłużonych kształtach. Duży stopień zniszczenia środkowej części tabernakulum, a w szczególności partii figuralnej, utrudnia precyzyjne określenie owych rekwizytów, sądząc jednak po formach i układzie, mogły to być świece lub lichtarze (fot. 9).

Obecność aniołów w dekoracji sakrarium służy też podkreśleniu triumfalnego charakteru tego miejsca. Anioły po obu stronach sportella mogą trzymać nad nim wieniec laurowy, jak w sakrariach Luki della Robbii w Santa Maria w Peretola z lat 1441–1442 i Benedetta da Maiano w zakrystii San Giovanni w Santa Casa w Loreto, (1482–1490). U Donatella małe aniołki przysiadły z wieńcem w dolnej części sakrarium (Cappella dei Beneficiati ok. 1432–1433) (fot. 10). Często uskrzydłone postacie unoszą się z wieńcem, przypominając starożytne Wiktorie z *clipeusem*. Tak zostały wyobrażone w tabernakulach Antonia Rossellina w Santa Chiara we Florencji i Giovanniego della Robbii w Santi Apostoli we Florencji, (ok. 1500), gdzie w wieńcu laurowym trzymanym przez anioły znajduje się kielich z widoczną hostią.

Wyobrażenie kielicha z hostią, ukazane w ikonografii sakrarium jest najbardziej czytelnym znakiem bliskiej obecności Chrystusa. Anioły towarzyszące temu wizerunkowi pełnią wyjątkową funkcję. Towarzyszą obrazowi Najświętszego Sakramentu, ukazując go wiernym. Nie tylko adorują, lecz także w szczególny sposób eksponują Eucharystię. Źródła takich przedstawień są średniowieczne i wiążą się z rozwijającym się od XII w. kultem Eucharystii, którego przejawem było ustanowienie w 1264 r. Święta Bożego Ciała¹⁷. W XIII i XIV w. pojawiały się nowe formy pobożności o charakterze adoracyjnym,

Fot. 11. Sakrarium w kościele Santa Francesca Romana w Rzymie, 1470

Fot. 12. Anioły z sakrarium w kościele Panny Marii w Koźminie, poł. XVI w.